Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының
Тыва республика комитединиң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Соведининиң болгаш Министрлер
Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
декабрь
6
вторник
№ 278 (14478)
1925 чылда
үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

СССРЭ-ниң Дээди Соведининиң сессиязында

Сессияның декабрь 4-те болган хуралынга хүн айтыырында көрдүнгенин ёзугаар СССРЭ-де инвалид кижилерниң социал камгалалының дугайында айтырыгны баштай чугаалашкан. Саналонал солчулгазының соонда ол талазы-биле хоойлу төлевилелин бирги помчулгадан хүлээп алгаш, чедир ажылдап кылыры-биле комитеттерже болгаш комиссияларже чорудар деп шиитпир хүлээп алдынган.

Оон соонда депутаттарның бирээзи Наманган хоорайга үү болганының дугайында айтырыг салган. СССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Корумчурум айтырыгларының болгаш кем-херек үүлгедир чорук-биле демисел талазы-биле комитединиң даргазы Ю. В. Голик мындыг янзылыг тайылбырны кылган: ол хүн автобуска ында турар щериг черинин бир бөлүк шериг албаныгларыбиле түс черинин чурттакчыларының аразынга шошсодаа болган. Аңаа өлген кижилер база бар. Наманган хоорайның 10-18 хар назылыг аныяк оолдары оон улаштыр хөделгеш, магазиннерни буза шаварын оралдашкан. Оларны бир кем-херек үүлгедикчизи баштап турган. Хоорайда байдалды оожургаткан, ындыг болзажок, ам-даа чүгээртеп экиживаан. Ташкент болгаш Москва хоорайдан специалистер бригадазы ында ажылдап турар.

Дээди Советтиң кежигүннери оон соонда профсоюзларының дугайында хоойлу төлевилелин чугаалашкан. Рынок экономиказынче шилчип турар үеде ажылчы чоннарның ажыл, амыдыралын камгалаар талазы-биле профсоюзларының эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында саналонал солчулгазы болган. Бо айтырыгны дараазында бир хуралче соңгаарлаткан.

Хүннүң ийиги чартыында депутаттар ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында хоойлу төлевилелин чугаалажып эгелээн. Бо айтырыгны дүрген чугаалажып көөрү чугула апарган. Чүге дээрге ону ССРЭ-ниң улус депутаттарының IV Съездизиинге киирер.

Бо айтырыг талазы-биле чүве чугаалаары-биле ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевка сөс берген.

Ол айтырыгны сайгарып чугаалашкан. Дээди Советтиң кежигүннери доктаал хүлээп алган. Күрүне эргелеп башкарылгазын сайзырангайжыдар талазы-биле дүрген хемчегларни алырын, чугула айтырыгларны ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң сессиязынга киирип турарын Президентиге сүмелээн.

Кежээки хуралдың ажылынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, чазак болгаш Президент чөвүлелиниң кежигүннери киришкен.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

Хоойлунуң төлевилелин силерде үлеп берген, ынчангаш Конституцияга киирериби-биле саналдаттынып турар өдилге бүрүзүнге доктаап, тайылбыр кылыры менден негеттинмейн турар-дыр. Кол-кол үүлдерге доктаап көөрүн, дүүн бистер, чамдык республикаларның, шуптузу эвези шын, удуртукчуларының киржилгези-биле күүсекчи эрге-чагырганың структуразынга болгаш хүлээлгелериниге киирер деп турар өскерилгелерни дыка үр, кончуг тодаргай чугаалашкан бис, ону эгезинде силерге дыңнадып каайн.

Эң кол өскерлиишкиннер Федерация чөвүлелиниң чаа ролунга хамааржыр. Ол Президент чанында чөвүлээр эргелиг орган турганындан күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылгазының дээди органнарының системазында кончуг чугула звено кылдыр өскерлир. Ол улуг эрге-хүлээлгелерлиг болур. Чөвүлел ниити-эвилел ужурдузалыг бүгү улуг-улуг айтырыгларны чугаалажыр, эрге-чагырганың эвилелдешкен болгаш республика органнарының ажыл-чорудулгазын дүүштүрүп, бир улуг болдурарын хандырар, маргылдааларны шиитпирлээринге, чорулдээлиг, байдалдарны таарыштырып алырынга дузалаар апаар. Саналдаттынып турар төлевилелде Федерация чөвүлелиниң кежигүннеринге үүгле боттарының республикаларының эрге-ажыктарын камгалаарын болгаш ол дээш туржурун хандырып турар өвес, харын Эвилелдиң эргехүлээлгелерин боттандырарынга деп эргелиг киржир арганы бөөр чугула эргехүлээлгелерни берип турарын эскерген боор силер. Ол 127.9 үүлде демдеглеттинген, ында ССРЭ-ниң Президентизи бодунуң чамдык хүлээлгелерин күүседирин Оралакчы президентиге, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Даргазынга, ол ышкаш Президент чөвүлелиниң кежигүннеринге дамчыдып берип болур деп демдеглээн.

Принципиалдыг чаа үүл болза, амдан эгелээш, Эвилелдиң күүсекчи эрге-чагырганы Президентиниң холунга турар кылдыр көргени болур. Ынчангаш амгы Министрлер Чөвүлели Президентиге чагырткан Министрлер кабинеди апаар. Кабинеттиң хүн бүрүдеги удуртулгазын Оралакчы президент боттандырар, ону Президентиниң саналдап киргенин ёзугаар Дээди Совет бадылаар. Министрлерни Президент ССРЭ-ниң Дээди Соведи-биле дугуржуп база Федерация чөвүлелиниң санал-онал ын өөренип көрүп турган томуйлаар. Министрлер кабинеди Президентиниң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң мурнунга харыысалгалыг болгаш, ынчангаш Дээди Советтиң бир чугула хүлээлгезин — күүсекчи эрге-чагырганың ажыл-чорудулгазын контрольдаар деп хүлээлгени боттандырар арга магадылаттынар.

Шиитпирлээри-биле ноябрь 17-де силерге киирип келгеним «сес пунктуларга» дүүштүр хоойлу төлевилелинде эрге-чагырганың болгаш эргелеп башкарылганың структуразынга Президентиниң хоойлуларының болгаш чарлыктарының күүселдезин контрольдаар хүлээлгелерни боттандырар чаа органнарны тургузары көрдүүп турар. Күрүненің ындыг инспекциязын тургузарының алыс утказы болза, хүлээп алдынып турар шиитпирлерниң күүселдезин хандырар механизмниң амыдыралчы болурун магадылаарында болур.

ССРЭ-ниң Оралакчы президентизиниң эрге-хүлээлгелерин төлевилелде тодаргай көргүскен. Чугаа болза, Президентиниң херек кырында оң холу болур болгаш оон янзы-бүрү даалгаларын күүседир кижиниң дугайында боон турар. Оон аңгыда, Оралакчы президентиге Күрүне инспекциязын удуртур хүлээлгени берип турар.

Күрүне эрге-чагыргазының дээди органнарының системазынга Айыл чок чорук чөвүлели чогуур черни эөлээр. Ол ССР Эвилелиниң эрге-хүлээлгезинге хамааржыр болгаш ниитилелге база күрүнеге кончуг чугула хүлээлгелерни күүседир. Конституцияга ол немелдени киирерде Дээди Советтиң кежигүннериниң ол айтырыг талазы-биле меңээ киирип келген саналдарын өөренип көргөн турган.

Айыл чок чорук чөвүлелин тургузарынга хамаарыштыр алырга, ол айтырыгны чугаалажып келгениниг соонда ону кандыг янзылыг шиитпирлээрин Федерация чөвүлели, Президент көөр кылдыр арттырып каар деп түүнелге келген бис.

Силерге киирип келген хоойлу төлевилелиниң база бир айтырыынче силериң кичээнгейиңерни угландырар деп бодап тур мен. Министрлер кабинединиң эргехүлээлгелериниң дамзызында Эвилел Керээзинде көрдүнген эвилел эрге-хүлээлгелериниң комплекизи кирген. Ында түгле Президентиге, Федерация чөвүлелинге болгаш чамдык өске органнарга дорт хамааржыр эрге-хүлээлгелер кирбээн. Ынчангаш бистер ССР Эвилелин суверенниг республикаларның Эвилели кылдыр үндезини-биле чаартырынга холбашкан принциптерни болгаш институттарны бистиң күрүне структуравыска баш удур киирип эгелээнивис ол болур. Дүүн бо айтырыгны республикаларның удуртукчулары-биле ужуражышкынга кончуг кичээнгейлиг болгаш бүгү талалыг чугаалажып көрген. Айтырыгны шилиишкин кылып алыр хевирлиг кылдыр тургускан турган. Боттарының бодалдарын чугаалап бээрин эштерден дилээн мен.

Эвилел Керээзи чугаалажып көрүүшкүнде туруп турар, аңаа кандыг-бир өскерилгелер кирери черле билдингир. Эвилел керээзиниң үндезининге эрге-хүлээлгелерни чаарты хуваарынга дүүштүр эрге-чагырганың болгаш эргелеп башкарылганың чаа системазы тургустунгуже чедир шилчиишкин үезинде кандыг янзылыг хөделип ажылдаар ужурлуг бис? Бистер элээн бир үеде Министрлер кабинединге тускай эрге-хүлээлгелерни бөөр бис бе азы Эвилел керээзиниң төлевилелинде чугаалажып көөрү-биле кирген эрге-хүлээлгелерни дораан-на берилтер бис бе? Бөдүүнчүдүп чугаалаарга, чедип алыр ужурлуг туруштарывысты баш удур тодарадып алгаш, Дээди Советтиң туружу мындыг-дыр, бистиң ниитилеливиске чүнүң-даа мурнунда эрге-хүлээлгелерни эде хуваажып тургаш, ханы чаартылгаларны боттандырар дээш туржуп турар бис деп чүвени тодаргай бадыткап чугаалаар дээш. Санал-онал солчулгазының соонда сөөлгү түүнел деткимчени алган: Министрлер кабинединиг кандыг-бир «шилчиишкин үезиниң эрге-хүлээлгелерин» тодарадып берип шыдавас бис, чүге дээрге ынчап баар болза, чуртта анаа эвес байдал улам будалыр. А харын Эвилел керээзинде саналдаттынып турар үүлдерни бижип алыр болгаш чаа структураларны тургузуп эгелээр, ындыг болзажок, ол структураларны доп-дораан чедип ап шыдавас бис деп чүвени билип турар-даа болзувусса.

База бир айтырыг тургустунуп кээп турар. Эргелеп башкарылганың чаа системазынче шилчиишкин элээн үени болгаш бот-боттарының аразында харылзааалыг үе-чадаларны эртерин негей берип болур чадавас. Ындыг болганда бистер бо угланыышкынга кылыр бурунгаар базым бүрүзүн чуртта боттуг байдал-биле дүүштүрүп көөр, чаа структураже шилчиишкин быжыг өвес байдалды улам күштелдире бербес кылдыр хөделип ажылдаары чугула. Эвилел керээзинде айыттынып саналдаттынып турар системаны чедип алыры-биле эргелеп башкарылганы эде тургузарынга үндезин болур шилчиишкин үезиниң дугайында хоойлуну ажылдап кылгаш, хүлээп алза эки боор деп бодап турар мен.

М. С. Горбачев чугаазының түүнелинде чоокку хүнерде шиитпирлээр ужурлуг тодаргай айтырыгларга доктааган. Конституцияга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында хоойлунуң төлевилели дүүштүрүлгелери болгаш тодарадыышкынарны негээр кончуг харыысалгалыг юридиктиг ажыл болур. Ынчангаш бо системаны колдуунда түүлдүг деп деткиирин дилеп тур мен.

Чуртта аъш-чем байдалын экижидер талазы-биле соңгаарладыышкын чок хемчегларниң программазын белеткеп турар бөлүктү тургусканын ССРЭ-ниң Президентизи Дээди Советке баш бурунгаар информация кылдыр дыңнаткан. Республикаларның төлээлекчилери ол ажылга киришкен. Бирги чергениң эң чугула ол айтырыын шиитпирлээр төлээде, төптүң болгаш бүгү республикаларның, регионнарның олче онза кичээнгейи болгаш дугуруштунган хөделиишкиннери негеттинип турар. Ол бөлүк барык дүн-хүн чокка ажылдап турар, оон ынай ук айтырыг талазы-биле чугаалажып көрүүшкүнү үш удаа эрттирген мен деп, Президент дыңнаткан. Республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң даргаларының киржилгези-биле чоокку ийи-үш хүнде программаны чугаалажып көөр.

Декабрьда болгаш келир чылдың мартка чедир чонну аъш-чем-биле хандырарының хемчеглери программада киргеи. Ол дээрге, программаның бирги кезээ-дир. Ийиги кезээ — көдээге өнчүнү чаартыр болгаш ниитизи-биле чер харылзааларын сайзырацгайжыдар хемчеглер болур. Чер болгаш мал ажылын, ногаа, огород ажылагыйларын хөгжүдер, продукция бүдүрерин көвүдедир талазы-биле чоокку бир-ийи айда колхозтарның, совхозтарның, агрофирмаларның, хууда дузалал ажыл-агыйларның, тараачын ажыл-агыйларның инициативазын калбартыр, янзы-бүрү хевирлиг огород, сад туруп болур.

База бир айтырыг бар: даштыкы хөй күрүнелер амгы үеде аъш-чем дузаламчызын саналдап турар, ол дузаламчы чээлиге, чамдыызы гуманитарлыг ёзуга үндезилеттинген болур. Бо талазы-биле тускай комиссия тургустунган турар ужурлуг.

Бо чылдың декабрьда, келир чылдың январьда болгаш мартта даштыкыдан алыр кылдыр көрдүнген аъш-чемниң база көдээ ажыл-агый чиг единиң хемчээлиниң дугайында көргүзүглерни депутаттарның дилээнин ёзугаар М. С. Горбачев тодаргайлап чугаалаан.

Аъш-чем болгаш үлетпүр бараанларын хереглекчилерге чедиреринің айтырыы амгы үеде онза чугула ужур-дузалыг болуп турар. Аъш-чемни хуваар болгаш контрольдаар талазы-биле айтырыгга ол база доктааган. Айыл чок чорук органнары Москваның бежен магазиннеринге баштайгы хыналданы кылган. Ук магазиннерге ажыл шагы доозулган сөөлүнде «ажылдың үшкү ээлчээ» эгелеп турарын хыналда илереткен. Базаларда база ындыг. Шыныы контрольду, хыналданы организастаары негеттинип турар. Ынчангаш ажылчын контролюн катап тургузарынга хамаарыштыр Президентиниң Чарлыы үнген. Ажылчын контролю хыналданы кылгаш, материалларны прокуратурага болгаш судка дамчыдып бөөр эргени аңаа тывыскан. Ажылчын контрольду транспорт болгаш бажыңнар-биле хандырары чугула, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле ол кады ажылдаар ужурлуг. Ажылчын контролюнуң ындыг органнарын чоокку ийи-үш неделяда тургузар талазы-биле дузалаар херек.

ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң кежигүннериниң айтырыгларынга Президент харыылаан.

(СЭТА).

ЖУРНАЛИСТЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Бүдүн неделяның дургузунда М. С. Горбачев ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң ажылхеректери-биле холбашкан, чай чок болур, неделя төлчүзүнде Японияның ажылхеректи кижилериниң болүү-биле ужуражыышының планнаттынган деп, ССРЭ-ниң Президентизиниң дузалакчызы, парлалга албанының удуртукчузу В. Н. Игнатенко декабрь 4-те журналистерге дыңнаткан.

Тайбыңның Нобельчи шаңналың тыпсырының ёзулалынга киржири-биле Президентиниң дааскалын ёзугаар ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы А. Г. Ковалев Ослога баарын аңаа база дыңнаткан. Нобельчи лауреаттың чанчыл болган лекциязын М. С. Горбачев келир чазын кылдырын төлевилээн.

Журналистер В. В. Бакатинге хамаарышкан чамдык айтырыгларны салган. Чурт улуг хемчээлдиг структурлуг өскерилгелерниң будүүзүнде туруп турарын Президентиниң парлалга албаның удуртукчузу чугаалаан, ол чорук эргелеп башкарылганың элээн хөй күрүне албаннарынга хамаарылгалыг апаар, ынчангаш кадрлар талазы-биле улуг өскерилгелер болур, аңаа В. В. Бакатин база төлептиг черни эөлээр деп дыңнаткан.

(СЭТА).

ОРБИТАГА ТУДУШТУРУЛГА

Совет-япон экипаж «МИР» станциязында

СЭТА-ның дыңнадыы

1990 чылдың декабрь 4-те Москваныы-биле 12 шак 57 минутада «Союз ТМ-11» космос кораблин башкарылгалыг «Мир» комплекс-биле тудуштурган. Чер чоогунуң орбитазында Геннадий Манаков, Геннадий Стрекалов, Виктор Афанасьев, Муса Манаров болгаш япон космонавт Тоехиро Акияма составтыг каттышкан экипаж ажыллаан өгелээн.

Кады ужудуушкунуң үезинде эртем-техниктиг болгаш медицина-биологтуг шинчилелдериниң программазын күүседири, сески кол экспедицияның экипажынга ээлчегни дамчыдып бөөрн көрдүнген. Япон журналист орбитадан телевидение болгаш радио репортажтарын дамчыдар, а ол ышкаш чамдык эртем шинчилелдерни чорудар.

Декабрь 10-да Геннадий Манаков, Геннадий Стрекалов база Тоехиро Акияма олар «Союз ТМ-10» корабльге Черже чаныр келир, а Виктор Афанасьев биле Муса Манаров «Мир» эртем-шинчилел комплекизинге ажылдарны уламчылап артар.

«Мир» эртем-шинчилел комплекизиниң каттышкан экипажынга ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев байыр чедирген. Баштайгы совет-япон космос экипажының ужудуушкуну ийи талалыг кады ажылдажылганың чаа үе-чадазын ажыдып турар чайыннанчак болуушкун, ол Совет Эвилели биле Японияның улустарының бот-боттарының аразында билчиишкининге, найыралынга база бүзүрежилгезиге кеску салыышкынны киирер деп ында айыткан.

Ужудуушкун көөрүнген программа ёзугаар чоруп турар. Беш космонавтының шуптузунуң кадыкшыл байдалы эки.

УЖУКТААР ӨРЭЭЛДЕ

Кызылдың мебель фабриказының цехтеринде бо чылды чеднишкинниг доозар дээш күжениишкинниг ажылдап турар ажылчыннар көвүдээн. Мурнакчыларның одуруунга киргеннерни мында адап, мактап, оларның кылган ажылын онзалап демдеглеп турар. Бажың иштинге салыр чараш стенкаларны кылып үндүрери элээн каш цехтери эртер. Ол ажылдың эң-не эгезин шалыпчыларның бирээзи, аныяк мастер Людмила Ивановна Мысник күүседип турар. Оон калбак делгем столунуң кырында хыртыңчыгаштар чыдар.

Оон аңгыда, калбак самыра хевирлиг ыыштар. Хырба. Ажылчынның шевер холдары оларны тудуштуруп кирер. Ол далаш чок, оожум кылып турза-даа, ажылыжы шалыпкын.

Ол цех дээрге бажыңэт-херексели кылырының эң-не эгезин салыр, азы инениң хендирин ужуктаар өрээл болур. Ында Рубина Күнден-оолдун, Лидия Бызованың, Людмила Барахтаеваның кылыр ажылы чаңгыс аай. Хыртыннарны быжыглап хырбалаар. Дараазында чышпыр бастырар цехче чорудар. Ажылчыннарның ажыл-ижиниң планныг даалгалары үшчок ажыр күүсеттинип келген.

Бажынның эт-херекселиниң кезектерин чыып эптээр цехте мөге холдарлыг эр улустар бар. Бүдүн бригада. Макар Сат ажылды башкарбышаан, боду база ижеиген турар. Василий Ермаков мында он үш чыл болган. Орус болгаш тыва оолдарны бодунуң мергежилиге өөреткен.

ЧУРУКТАРДА: мебель цехиниң ажылчыннары: Василий Ермаков; Людмила Мысник; Макар Сат.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ сөзү, фотолары.

Рынок харылзааларынче шилчиир байдалдарда улус депутаттарының чер-чер Советтериниң немелде бүрүн эрге-хүлээлгелериниң дугайында

Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республиканың ХООЙЛУЗУ

РСФСР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтери болза «РСФСР-ниң экономиктиг суверенитединиң үндезинин хандырар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга дүүштүр экономиктиг байдалды быжыг туруштуг болдурар болгаш рынок харылзааларынче шилчиир талазы-биле комплекстиг хемчеглерни боттандырарын бодунуң эргевинде девискээрге хандырар хүлээлгелиг. РСФСР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң болгаш оларның күүсекчи органнарының немелде бүрүн эрге-хүлээлгелерин бо Хоойлу доктаадып турар.

I бөлүк

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң бүрүн эрге-хүлээлгелери

1 үүл. Экономиктиг реформаны белеткээр база боттандырар талазы-биле комиссияларны, а күүсекчи органнарын чаныга — тус черниң өнүзүн эргелеп башкарар, күрүнеден аңылаар, хуужудар, монополияга удур хемчеглер, чер реформазының, рынокче шилчиириниң өске-даа хемчеглериниң талазы-биле органнарны тургузар, бодунуң эргехүлээлгелериниң хемчээлинге эргежок бүрүн эргелерни оларга тыпсыр, оларның структуразын болгаш штаттарын улус депутаттарының чер-чер Советтери тодаргайлаар эргелиг. Ол орган-чарны чер-черниң бюджеттеринден, оон иштинде эт-хөреңгилерни күрүнеден аңылаарының болгаш хуужударының, а ол ышкаш бюджеттен дашкаар фондуларның күселиби-ле хандырар.

2 үүл. Муниципалитет өнүзүн тургузар талазы-биле улус депутаттарының край, область, район, хоорай (районга чагырткан хоорайлардан аңыда) Советтери, а ол ышкаш оларның дасканы өзүгаар улус депутаттарының хоорай, хоорайларда район, суур болгаш көдээ Советтери муниципалитет өнүзүнге дамчыдып бээр бүдүрүлгелерни, организацияларны, эт-хөреңгини дамзылап бүрүткээр, өртектүнезин тодаргайлаар, дамзызын тургузар, үстүнде болгаш адаанда турар хамаарышкан Советтер-биле ук үүлдерге хамаарышкан протоколдарны дутуржур, бүдүрүлгелерни, организацияларны, албан черлерин, а ол ышкаш күрүне өнүзүнге хамаарышкан болгаш чоннуң коммунал-амыдырал база социал-культура хереглелдерин, тус черниң аңылагыйының таарымчалыг ажылдаарын хандырарынга онза чүүлүн ужур-дузалыг өске-даа объектилерни муниципалитет өнүзүнге дамчыдып бээр дугайында саналдарын үстүнде турар Советтерге, күрүне эргелелиниң органнарынга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш өске-даа организацияларга киирер.

Улус депутаттарының тус чер Совединиң эргезинде муниципалитет өнүзүнүң составының дугайында шиитпирни, айыттынган чурумну болгаш негелделерни улус депутаттарының үстүнде турар Соведи сагывышаан, хүлээп алыр.

Улус депутаттарының тус чер Совединиң бодунда бар хөреңгилернин күселиби-ле муниципалитет өнүзүнүң күрүнеден аңылаарын болгаш хуужударын чорудар;

муниципалитет эт-хөреңгизин сайгарганындан улус депутаттарының чер-чер Советтериниң алган акша түңүнүң 50-ден эвээш эвес хуузун тус черниң хамаарышкан бюджединге киирер;

бүдүрүлгелерни күрүнеден аңылаар болгаш хуужудар дугайында керээлерни чаарда, тус черниң ажылагыйының таарымчалыг ажылдаарын хандырар байдалдарны (бүдүрүлгелериң кылыр ужурлуг үүлдери, ук бүдүрүлгелериң кылыр үүлдерин өскертирин хоруур хуусаа болгаш өске-даа керээлерни үрээни дээш харысалганы баш бүрүңгаар айтыр эргелиг.

4 үүл. Тывынгыр-кылынгыр чорукка болгаш монополияга удур хемчеглерге идиг бээр талазы-биле:

4.1. Күштүг хоойлужудулгага дүүштүр улус депутаттарының чер-чер Советтери болза:

тус черниң байдалдарын барымдаалап көрбүшаан, тывынгыр-кылынгыр чорукка идиг бээринче болгаш рынок инфраструктуразының кезектерин (садыг-саарылга банкыларын, бараан болгаш фонд биржаларын, харылзаштырар организацияларны, склад, сава болгаш транспорт ажыл-агыйын, информация системаларын, чарлал агентилеллерин болгаш өскелерни-даа) бодунуң эргезинде девискээрге тургузарынче угланган хемчеглерни ажылдан кылыр болгаш ап чорудар;

акционерлиг, бичежек, кооператив бүдүрүлгелерин, национал ус-тывыш артельдерин болгаш өске-даа бүдүрүлгелерни тургузар база оларны тургузарынга идиг бээр;

акционерлиг, бичежек, кооператив болгаш өске-даа бүдүрүлгелерге оларга хамаарышкан чер участокторын, дуглан каан болгаш чедир түттүмаан бүдүрүлге бажыңнарын, а ол ышкаш ажыглаттынмайын турар дериг-хөрекселдерин болгаш өске-даа эт-хөреңгилерни конкурс өзүгаар өртектиг кылдыр азы халаска бээр, хоойлуда көрүнген таварылгада үндүрүг онаарының эмгелделин доктаадын тургузар.

4.2. Улус депутаттарының край болгаш область Советтери бодунуң девискээринде ажыл-агыйны чорудуп турар бүдүрүлгелериң болгаш организацияларның даштыкыже чорудар продукциязының (бараннарының) 10 хуудан хөй эвес хемчээлинге лицензияны болгаш нормалаашкынны боттандырар эргелиг.

5 үүл. Күш-ажыл рынокун тургузар талазы-биле улус депутаттарының чер-чер Советтери:

ажылдап турган кижилериң хосталганының дугайында медээлерни бодунуң эргезинде девискээрлерде тургустунган бүдүрүлгелерден, албан черлеринден, организациялардан, оларның чагырткан черлеринден хамаарылга чокка чогуур үезинде алыр, бүдүрүлгелериң, албан черлериниң, организацияларның, оон иштинде үстүкү черлерге чагыртканнарның удуртукчуларының бо айтырыгларга хамаарыштыр дыңнаар эргелиг;

бодунуң девискээринге ажылчын күжүнүң негеттинин турарының болгаш дашкаар черлерден ажылчын күжүн сүмелээнинин дугайында медээ бээр информация албан черлерин база тус черниң банкыларын тургузар;

профессионалдыг угланыышкынның, чонну өөредириниң база дагын белеткээриниң системазын, организастаар азы ону организастаарынга киржир;

ажылга кирип шыдавайн турар чоннуң чамдык болуктеринге (профессионалдыг белеткели чок аныяктар, бичин уругларлыг хөрээженнер, инвалидтер, ССРЭ-ниң Чөпсектиг Күштериниң халашкан кижилер, хоругдал черлериниң хосталганнар болгаш оон-даа өскелер) дузалаар хемчеглериниң системазын ажылдан кылыр болгаш оон күүселдезин хынаар;

күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле доктааттынган чиигелделерни болгаш артык эргелерни, а ол ышкаш хамыктын мурнунда аныяктарга, инвалидтерге, бичин уругларлыг хөрээженнерге, социал камгалады хереглээн өске-даа бөлуктериниң кижилеринге ажылдаар черлерни немей тургузарынга идиг бээр талазы-биле бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга деткимче көргүзериниң өске-даа хевирлерин тодаргайлаар;

чонну ажыл-биле хандырар дээш бодунуң эргезинде девискээрге чаагайжыдылганыңы, оруктар, бажыңнар, дериишкиннер тудуунуң, септелгезинин болгаш ол хевирлиг өске-даа үүлдерниң ажылдарын чер-чер бюджеттериниң акша-хөреңгилериниң, бюджеттен дашкаар фондуларның болгаш өске-даа кириштирип болгу дег курлавырларның күселиби-ле организастаар.

6 үүл. Чер реформазының талазы-биле:

6.1. улус депутаттарының край, область, хоорай (районга чагырткан хоорайлардан аңыда) Советтери чер реформазы бодунуң эргезинде девискээрге чорудар дугайында нормативтиг болгаш методикиннер, документилерни чер хоойлужудулгазынга дүүштүр ажылдап ыклыгаш, бадылаар, чер банкыларын тургузар.

6.2. Улус депутаттарының район, хоорай (оларның даасканы-биле хоорайда район), суур болгаш көдээ Советтери чер хоойлузунга дүүштүр:

чер фондузунуң дамзылаашкынын ончалап бүрүткээр;

херек кырында ажыглаттынып турар черлерни өөренип көргеш, бүгү чер участоктарын болгаш чер ажыглакчыларын катап бүрүткээрин боттандырар;

бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш хамаатыларга черни ээлээр кылдыр база ажыглаары-биле бээр болгаш садар, хоойлуда көрүнген чурум ёзугаар ол черлерни хавырып алыр.

6.3. Улус депутаттарының чер-чер Советтери боттарынга хамаарышкан девискээрде бүгү чер ажыглакчыларының черни ажыглап база чер дугайында хоойлуну сагып турарынга контрольду боттандырар.

7. үүл. Чурталга черлериниң реформазының талазы-биле:

7.1. Улус депутаттарының край, область, хоорай (районга чагырткан хоорайлардан аңыда) Советтери улус депутаттарының оон адаанда турар Советтериниң саналдарын барымдаалап, чурталга бажыңнарын, хамаатыларга болгаш организацияларга өнүү кылдыр дамчыдын бээриниң болгаш садарының чурумун, чурталга бажыңнарын арендага бээриниң негелделерин база чурумун доктаадыр, чурталга бажыңнарының садыг-саарылга банкыларын тургузар.

7.2. Улус депутаттарының район, хоорай, хоорайларда район, суур, көдээ Советтери:

күрүнениң чурталга фондузун ончалап бүрүткээр, ынчаарда оон өртээн тодарадыр;

чурталга бажыңнарын хамаатыларга болгаш организацияларга хуу өнүү кылдыр дамчыдып бээрин боттандырар;

чурталга бажыңнарын тудар, дамчыдын бээр, садар болгаш садып алыр арендага бээр талазы-биле дугуржулга кылыр организацияларны тургузар.

8 үүл. Улус депутаттарының край, область, хоорай (районга чагырткан хоорайлардан аңыда), район Советтери чоннуң социал камгаладының талазы-биле:

РСФСР-ниң Министерлер Чөвүлелиниң доктаатканы дамзыга немештир болук бараннарны тодаргайлаар, ук бараннарның өртектерин хамаарышкан тус черниң бюджет хөреңгилериниң күселиби-ле Совет таарыштыр доктаадыр;

бюджет хөреңгилериниң РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканы чурумунга дүүшкен хосту база саарылга өртектерин өзугаар бараннарны болгаш продуктуларны сайгарганындан кирген хөреңгилерни, а ол ышкаш республика бюджединден дамчыдын берген дотация түңүнүң күселиби-ле дотация фондуларын тургузар;

натура хемчээлиниң единицазынга хамаарыштыр доктааттынган өртектер азы рубль хемчээлинге дүүштүр аңыш-чем продуктуларының өртектеринге дотацияларны күрүнениң болгаш муниципалитеттиң салыг организацияларының аразынга хуваар;

бичин уругларга, назылап кыраннарга, инвалидтерге болгаш өске-даа челинмес хамаатыларга акша болгаш оон-даа өске хевирлиг дузаламчыны, оон иштинде натура дузаламчызын (халас чемненилге, чурталга бажыңының септелгези, школа назыны четпээннериниң албан черлеринге (халас тургузары, эргижирээн болгаш өөртээн чиигеткен үүлдерни, ажыглаттынмайын турар, анаа чыдар эт-хөреңгилерни садарын организастаары, аарыг кижилерни, чаңгыс бот болгаш назылап кыраан хамаатыларны, инвалидтерни хайгаарап ажаарын организастаары болгаш оон-даа өске) көргүзериниң хевирлерин болгаш чурумун тодаргайлап доктаадыр;

рынокта тодаргай байдалды барымдаалап көрбүшаан, чонга аңыш-чем продуктуларын база бараннарны нормалап хуваарын эргежок чугула болганда доктаадыр.

9 үүл. Социал камгаладының тускай фондуларын тус черниң хамаарышкан бюджет хөреңгилериниң, бюджеттен дашкаар фондуларның, оон иштинде эки тура дузаламчыларының күселиби-ле улус депутаттарының чер-чер Советтери тургузар.

10 үүл. Улус депутаттарының чер-чер Советтери болза тус черниң хамаарышкан бюджединге арыг орулгадан (орулгадан) киирер үндүрүгүнүң 25 чедир хуузун бүдүрүлге черинде-биле дугуржулганын өзугаар күрортектер хемчээлинге дүүштүр оортан ажыр вергээ өртектеринге дүүштүр 25 чедир хуузун продукцияның боду-биле азы бүдүрүлгениң ачы-дуза чедирилгези-биле солуур; бодунуң эргезинде турар бүдүрүлгелериң болгаш организацияларның бүдүрер продукциязының (бараннарының) азы ачы-дуза чедирилгезинин хемчээлиниң 5-чедир хуузунга чагыны чогуур курлавырларны дамчыдын бербишаан, кылыр эргелиг.

11 үүл. Улус депутаттарының чер-чер Советтери бодунуң органнарының структуразын, штаттарын, оларның шиитпирлээр эргелиг айтыырыгларын РСФСР-ниң хоойлужудулгазынга дүүштүр тодаргайлаар.

12 үүл. Рынокче шилчиириң хандырар талазы-биле улус депутаттарының чер-чер Советтери дараазында айтырыгларны чүүле бодунуң сессияларынга шиитпирлээр:

бо Хоойлунуң 1 үүлүнде көрүнген рынокче шилчиир айтырыглар талазы-биле органнарны тургузары, оларның структуразын болгаш штаттарын тодаргайлаары;

муниципалитет өнүзүнүң составының дугайында шиитпирни хүлээп алыры 121 болуктуң 2 үүлү);

улус депутаттарының Советтериниң эт-хөреңгизин күрүнеден аңылаарының база хуужударының чурумун, а ол ышкаш күрүнеден аңылаарынга, хуужударынга хамааржыр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның эт-хөреңгизин садарының негелделерин, чурумун бадылаары (3, 4 абз., 3.1 п, 3 үүл);

ажылдаар немелде чер-лерни организастаар болгаш анаа идиг бээр сорулга-биле бүдүрүлгелерге, организацияларга чиигелделериниң база артык эргелериниң системазын тургузары (5 абз., 5 ч.);

садыг-саарылга банкыларын, бараан болгаш фонд биржаларын тургузары (1 абз., 4 ч);

социал камгаладының фондузун тургузары (9 ч.);

чер реформазын чорудар талазы-биле нормативтиг документилерни бадылаары (6.1 п., 6 ч.);

организацияларның болгаш хамаатыларның өнүзүү кылдыр чурталга бажыңнарын дамчыдын бээриниң база садарының, арендага дужаарының чурумун бадылаары (7.1 п., 7 ч.).

13 үүл. Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң президиумнары боттарының хуралдарынга дараазында айтырыгларны шиитпирлээр:

муниципалитет өнүзүнге эт-хөреңгини дамчыдып бээр дугайында саналдарны улус депутаттарының үстүнде турар Советтеринге, күрүне эргелелиниң органнарынга, өске-даа организацияларга киирер дугайында (2 б., 2 үүл);

өртектерин тус черге таарыштыр доктаадырынга хамаарышкан бараннар дамзызынга немелделерни киирери (1 абз., 8 ч.);

бодунуң девискээринде чонга аңыш-чем продуктуларын болгаш бараннарны нормалыг хуваарын доктаадыры (5 абз., 8 ч.).

14 үүл. Бо хоойлу-биле доктааткан улус депутаттарының чер-чер Советтериниң өске эрге-хүлээлгелерин оларның күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органнары боттандырар.

15 үүл. Рынок харылзааларынче шилчиириңге эргежок чугула улус депутаттарының чер-чер Советтериниң өске-даа эрге-хүлээлгелерин РСФСР-ниң составынга киирип турар республикалар немей тодаргайлап болур.

Автономнуг областарның болгаш автономнуг округтарның улус депутаттарының Советтери бо Хоойлуну өзугаар, улус депутаттарының край, область Советтериниге доктааткан эрге-хүлээлгелерни эдилээр.

II бөлүк

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң харыысалгазы

16 үүл. Улус депутаттарының чер-чер Советтери, оларның органнары болгаш албан-дужаалдыг кижилери хүлээп алыр шиитпирлер хоойлуга дүүшкен турарынга хамаарыштыр харыысалгалыг болур.

17 үүл. Улус депутаттарының чер-чер Советтери дүрүмге дүүшпес шиитпирлерни хүлээп алганының болгаш оларның органнарының база албан-дужаалдыг кижилериниң хөделиишкиннериниң түңнелинде чедирген когаралдарны улус депутаттарының чер-чер Советтериниң, органнарының күселиби-ле бүдүрүлгелерге (каттыжыышкыннарга), албан черлеринге, хамаатыларга

Педагогика дуоны

Школа болгаш ада-ие

БЫЖЫГ ХАРЫЛЗАА ХЕРЕК

Школа назылыг бичии уругларның өредилге-кижизидилгезинге, эстетиктиг-даа кижизидилгезинге ада-иелер биле башкының, аразында быжыг харылзаа улуг рольду ойнаар. Антон Семёнович Макаренко: «Бир эвес бичии уругга 5 харлыындан 12 харга чедир бодунда бар эки үүлдерни дамчыдып берип шыдаптар болзуңза, уруун эки кижизидилгени алганы ол» деп чугаалаан. Бичии кижиниң кижизидилгези, шынап-ла, ог-бүледен эгелээр. Олар өттүнчек, улуг кижиниң эки, багай талаларын дораан бодунга шингээдип алыр.

Өөреникчи оолдуң, уругнуң школачы амыдыралы-биле таныжып, башкызынга кандыг дуза негеттинип турарыл, класызга, школазынга кандыг-кандыг дуза херегил деп черле барып, сонуургап чедип көөрү бистиң, ада-иелериң дорт хүлээлгевис-тир.

Башкы кижиниң ажылы хөй: кичээлдерге белеткеник, класс дериир, өредилге планы, класстан дашкаар ажылдары дээш-ле баар. Аңаа хөй үе негеттиир. Башкы кижиге бүдүн өредилге чылының дүргүзүнде часкаан оны кылыры берге. Маңаа ёзулуг-ла ада-иелериң киржилгези, дузазы херек.

Ада-иелериң кандыг дузазы негеттинип кээрил? Маңаа Кызылдың 9 дугаар школазының 2 «а» класының эрткен чылгы болгаш амгы бо хүннерге чедир ажыл, амыдыралыдан чамдык үүлдерни ада-иелерге кысказы-биле таныштырайн.

Класывыс башкызы Зоя Даргытпаевна Монгуш. Ол үр үениң иштинде республиканың школаларынга, Кызылга бичии чаштарны кижизидип, башкылап келген. Ол—улуг башкы деп аттың эдилекчизи. Эрткен чылдың төнчүзүнде ол класс 100 хүү өредилгени чедип алган. Күзүн өредилгениң баштайгы хүннеринде-ле ада-ие хуралын кылгаш, аңаа төреллер комитедин соңгуп, бичи үлдүүүн иштинде кылыр ужуралыг ажылывыстың планын тургузуп алыр бис.

Төреллер комитединиң даргазы Чамбал Делгер-ооловна Бичеоол комитеттің кежигүнилерин аңгы-аңгы кезектерге хуваагаш, шыңгызы-биле ажылдап эрттирген. Ол хостуг үелеринде үргүлүү школада турар. Класс башкызы-биле харылзаазын үспейн келген. Класстың дерилгезин колдуунда Чамбал Делгер-ооловна өөрүк ээзи-биле чүрүп, каастап дерзиниер.

Өредилге талазы-биле харылаа турар ада-иелер класс башкызы-биле сүмележип, өредилгезинге кошкан турар уругларды кичээл соонда арттырып алгаш, өөредип, айтып берип, дузалажып, оларның аваларыбиле беседалажып, арга-сүмезин берип турарлар.

Ажыл-агый кезээн Лев Львович Сандю удуртып турар. Класстың үрелген стол, сандайларының эрриилдерин тылкаш, эрип берип, соңга, хаалганын ойбакдыдын сеттей тыртып каар. Класывыстың ада-иелери чайлыг үезин шилип алгаш, уругларга аргылга, шашки, танцы, ниити ыр бөлгүмнерин чедиштиниг эрттирип турафлар. Күш-культура, спорт кезээ база янзы-бүрү спортчу оюнарны, маргылдаларны, чижээлээрге, «Кым мурияарыл?», «Дидимнер, күштүглер, аваангырлар» дээш хоорай кыдыынче экскурсиялап чорааш, аңаа спортчу оюнарны, тыва оюнарны көргүзүп, бичии чаштарның хан-дамырын, угаан-медерелин, күүү-күжүн сайыарадырына ада-иелер билиин, күжүн харам чокка киришпирип турар.

Культура-массалыг ажылды идепкейлиг чорудуп келген болгаш чорудуп-даа турар. Бо талазы-биле ажыл харыысалгалыг. Кылыр дээн кандыг-бир үүлдү, оны харылап турар ада-иелер баш бурунгаар болур-чогуур үүлдерни, каанаар белеткээрин, чүүү кылырын башкы-биле сүмележип, ооң сценарийин чугаалажып тургускаш, ам ажылдап киоптер. Ылаңгыя ниити ажылдар организастаар дээнде класстың ада-иелеринге дыңнадып, оларның идепкейлиг киржирин айтып, кылыр ужурлуг ажылдарын дамзып кааш, ол айыткан үезинде төреллер комитеди оны ыяап хынап көөр. Чижээлээрге, «Хөглүг өг», «Шагаа», «Алдын күс», Чаа чылдың Шагаазы, Совет Армияга тураскаатка кежээлер дээш ооңдаа өске байырлалдар солун уткалыг, уругларның мөзүшнар кижизидилгезинге улуг салдарлыг болган.

Өөреникчилериң хостуг үелериде санга, орус дылга, тыва дылга викториналарны база эрттирген. Байырлалдар, кежээлер бүрүзү амданыг чем чок эртпейн барбас. Иелериң чемгир холдары-биле кылгылаан изиг, янзы-бүрү амданыг аъш-чемнерни столдарга аян-шинчи киир делгеп салгылаптар.

Ооң ыңай ажык класс шактарынга, ада-ие хуралынга боттарының саиал-оналын киирип, чедер-четпестерни сайгарып, хурал-суглаага келбес ада-иелерни ажыы-биле чугаалажып, беседаларны кылып чорудуп турар.

Кышка удур класс чылыглаашкынынга база идепкейлиг-биле кээп, демниг чылыглап белеткедивис. Бистиң класстың ада-иелери чеде бир үүве боор дээн болза, идепкейлиг-биле киржирин кызыдарлар. Ылаңгыя оларга Клара Оюновна Донгак, Диизенмаа Тюлюшовна Ондар, Татьяна Даниловна Байынды, Владимир Успунович Монгуш, Ольга Орамбаловна Тыкыл-оол дээш ооң-даа өскелер хамааржыр. Шак мындыг төлептиг ада-иелерге чоргаарланып, оларга каттыжып, хей-аът киирип ажылдаа чогуур. Школа-биле харылзаавыс үспейн, башкының, ада-иелериң деткимчезиби-биле чүгле ынчан бис уругларывыстың эки кижизидилгезин чедип ап болур бис.

Зоя КЫЗЫЛ-ООЛ.
Кызыл хоорай.

АЖЫК КИЧЭЭЛ ДУГАЙЫНДА

Номчукчунуң бодалы

Чөөн-Хемчик районуң Хөндергей ортумак школазында ажык кичээлдерни методиктиг каттыжышкынар аайы-биле планнап эрттирери чаңчыл болу берген. Ажык кичээлдерни аныяк-даа, хоочун-даа башкылар хамаанчокка баш бурунгаар тускай белеткеп алгаш эрттирерин сүмелеп турар. Ол чорук школага мурнакчы дуржулганы өөренирнин, оны нептередириниң чугула хевири, башкының кичээл чорудуп турарында чедер, четпес үүлдерни шугумчүлекчи езу-биле коллективтиг сайгарарының, чогуур үнелелди бээринин, методиктиг сүмелерни кадарының дээштиг аргазы апарган.

Калбак демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң болгаш бот-башкарылганың сайыралының үезинде ажык кичээлдериниң янзы-бүрү хевирлерин байдары, нептередири күзенчиг. Бо өөредилге чылында элээн каш ажык кичээлдерге олуржуп, оларның сайгарылгазынга кириштим, башкыларның үнелиг саналарын чайлыг үезин шилип алгаш, уругларга аргылга, шашки, танцы, ниити ыр бөлгүмнерин чедиштиниг эрттирип турафлар. Күш-культура, спорт кезээ база янзы-бүрү спортчу оюнарны, маргылдаларны, чижээлээрге, «Кым мурияарыл?», «Дидимнер, күштүглер, аваангырлар» дээш хоорай кыдыынче экскурсиялап чорааш, аңаа спортчу оюнарны, тыва оюнарны көргүзүп, бичии чаштарның хан-дамырын, угаан-медерелин, күүү-күжүн сайыарадырына ада-иелер билиин, күжүн харам чокка киришпирип турар.

Культура-массалыг ажылды идепкейлиг чорудуп келген болгаш чорудуп-даа турар. Бо талазы-биле ажыл харыысалгалыг. Кылыр дээн кандыг-бир үүлдү, оны харылап турар ада-иелер баш бурунгаар болур-чогуур үүлдерни, каанаар белеткээрин, чүүү кылырын башкы-биле сүмележип, ооң сценарийин чугаалажып тургускаш, ам ажылдап киоптер. Ылаңгыя ниити ажылдар организастаар дээнде класстың ада-иелеринге дыңнадып, оларның идепкейлиг киржирин айтып, кылыр ужурлуг ажылдарын дамзып кааш, ол айыткан үезинде төреллер комитеди оны ыяап хынап көөр. Чижээлээрге, «Хөглүг өг», «Шагаа», «Алдын күс», Чаа чылдың Шагаазы, Совет Армияга тураскаатка кежээлер дээш ооңдаа өске байырлалдар солун уткалыг, уругларның мөзүшнар кижизидилгезинге улуг салдарлыг болган.

Өөреникчилериң хостуг үелериде санга, орус дылга, тыва дылга викториналарны база эрттирген. Байырлалдар, кежээлер бүрүзү амданыг чем чок эртпейн барбас. Иелериң чемгир холдары-биле кылгылаан изиг, янзы-бүрү амданыг аъш-чемнерни столдарга аян-шинчи киир делгеп салгылаптар.

Ооң ыңай ажык класс шактарынга, ада-ие хуралынга боттарының саиал-оналын киирип, чедер-четпестерни сайгарып, хурал-суглаага келбес ада-иелерни ажыы-биле чугаалажып, беседаларны кылып чорудуп турар.

Кышка удур класс чылыглаашкынынга база идепкейлиг-биле кээп, демниг чылыглап белеткедивис. Бистиң класстың ада-иелери чеде бир үүве боор дээн болза, идепкейлиг-биле киржирин кызыдарлар. Ылаңгыя оларга Клара Оюновна Донгак, Диизенмаа Тюлюшовна Ондар, Татьяна Даниловна Байынды, Владимир Успунович Монгуш, Ольга Орамбаловна Тыкыл-оол дээш ооң-даа өскелер хамааржыр. Шак мындыг төлептиг ада-иелерге чоргаарланып, оларга каттыжып, хей-аът киирип ажылдаа чогуур. Школа-биле харылзаавыс үспейн, башкының, ада-иелериң деткимчезиби-биле чүгле ынчан бис уругларывыстың эки кижизидилгезин чедип ап болур бис.

Зоя КЫЗЫЛ-ООЛ.
Кызыл хоорай.

Найысылалдың Михаил Бухтуев аттыг № 1 ортумак школазында күрүениң Кызылда педагогика институдун ийи, үш чыл бурунгаар дооскан аныяк башкылар хөй. 3 «е» класста башкылап турар Галина Доржуевна Ондар, 2 «б» класстың башкызы Валентина Конгаровна Монгуш болгаш ооң-даа өскелер коллективте хоочун башкыларның үлегер-чижээ, дуржулгазы-биле чепсегленип, башкының чымыштыг ажыл-ижинден, амыдыралдың хүн бүрүде негелдеринден арга-дуржулганы мөөнеп ап, ажылынга улам сундулуг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: аныяк башкы Валентина Конгаровна МОНГУШ кичээл эгелээр мурнунда класынга турда, бистиң фотокорреспондентивис Ондар Охемчик чурукка тырттырып алган.

БАШКЫ — ЧОРГААР АТ

А. С. Макаренко «Башкы кижи дээрге чоннуң медерелиниң мөөнге үлазы» деп чугаалаан. Чааты ортумак школазының башкызы Тамара Доспановна Хыртын — ёзулуг-ла мергежилинге бердинген, чоннуң ынак башкызы. Ол бодунуң ханы билиин, талантызы-биле үүгле өөреникчилерни эвес, суурнуң чурттакчы чоннуң өөредип, кижизидип чоруур. Ооң ажыл стажы 32 чыл. Ол эге класс башкызы. Өөреникчилерге быжыг билигни, туруштуг чоруктуу, организакчы талантыны, хей-ниити ажылыгта хандыкшылды берип чоруур. Ол үүгле школада ажылбиле кызыгаарланмайн, хей-ниити ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Ажылдап келген чылдарында агитаторлап, үр үениң дүргүзүнде көдээ Советке депутаттап, школада профэвилел комитединин, суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазынга ажылдап келген. Боду топтут-томаанныг, бодундан, эштеринден шыңгыы негелделиг, эш-өөрүнге сагыш-човаачал, шын дээш быжыг туруштуг кижи.

Ынчангаш суурда ооң ат-алдары улуг. Талантылыг: ырлаар, даараныр, аргыттынар, танцылаар. Янзы-бүрү аъш-чем кылырынга өөреникчилерни өөредип турар. Ооң доостурган өөреникчилериниң билии дыка шыырак, чурттуң янзы-бүрү институттарынче шылгалдаларны хала чок тудуп кирип турарлар.

Школаның класстан дашкаар ажыл чорудар талазы-биле директорнуң оралакчысы Айлан Ондарова: «Бистиң башкывыс дыкала кызымак кижи. Ооң доостурган класындан он бир кижи институттарже дужаап кирген бис. Ам башкывыс ышкаш ажылдап школага мурнакчы дуржулганы нептередир сорулгалыг эрттирее кандыгыл деп саналым база бар. Үүге дээрге башкының ажылының дугайында кол көргүзүг өөреникчилериң билии, кижизидилгези-ле болгай. Улуг, бичии хураларга башкыларның ажылын үнелээрде, оларның ажыглап турар чаа аргаларын чугаалаар чорук бар. А ол башкының өөредип, кижизидип каан өөреникчилери дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниде өөредилгезин канчаар уламчылап турарын, азы кайда, чүде ажылдап турарын барымдаа кылдыр албас боордур. Башкы кижиниң ажылының түңнели өөреникчи олдур. Школага, бүдүрүлге черлериниде ышкаш ажылдың төнчү түңнелин барымдаалаары чүтүл апарбаан бе? Өөреникчинин билии, чурум-сагылгазы төнчү түңнел ол эвес, чүве бе?!

Школаның болгаш методиктиг каттыжышкынарының удуртукчулары башкылаашкын талазы-биле кайы башкыда кандыг чаа үүл барын, методика талазы-биле чаа үүлдерни шингээдип алырынга кымга дуза негеттинип турарын эки билирлер. Ынчангаш кичээл эрттиреринин чамдык эки талаларын өөренири-биле ажык кичээл организаставайн, ол талазы-биле шала аскан турар башкыларны дуржулгалыг башкылардан көруп өөренип алыры-биле бот-боттарының кичээлдеринге олуруштурары ажыктыг болгу дег.

Таптаашкын үезинде ышкаш ажык кичээлге тускай белеткелдин ажыы чок деп бодаар мен. Кичээл бүрүзү ажык кичээл деннели ышкаш хүн бүрү ындыг турар эвес үүве бе. Ынчангаш кичээл бүрүзүн ажык кичээл кылдыр эрттирип болур болганда, аңаа тускай белеткелдин херээ үүл. Хостуг, кандыгдаа албадаашкын, ыйысыкын чок эрттирген кичээл бүрүзү башкыга, өөреникчиге ажыктыг. Тускай белеткеп каан ажык кичээлдин кижизидикчи ролю кандыгыл, силер канчаар бодап тур силер, эргим башкылар?

Оолан ДУЛУШ.
Башкы.

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУУЛУҢДАР

«Шын» солунга күш-ажылдың хоочуну Артём Борбак-оолдун Барыын-Хемчик районуң төвүнге туттунган баштайгы школа дугайында үүлүн сонуургап номчудум. Ук школаның баштайгы эргелекчизи (директору) база башкызы чораан, школаны үндезилеп турган Бак-Көк Сатың дугайын база бижээн болду. Кызыл-Мажалыктың бир дугаар школазынга хоочун башкының адын тыпсыр дээн саналга каттыжып, ону деткип тур мен. Районуң партия, совет органнары чоннуң бо санал, сүмезин өөренип көргеш, шиитпирин хүлээп аар боор деп идегел ор мен.

Бак-Көк дарганы көрген, таныыр мен. 1939—1948 чылдарда ол школага өөренип турган мен. Ол чылдарда Бак-Көк Сат кожкомнуң даргазы турган боор. Ону школага бо-ла көөр турган бис. Бодунуң үезинде шыырак эртем-билиглиг, быжыг туруштуг, шиитпирлиг партия ажылдакчызы чораан дээрзин ачам сактып чугаалап орар үүве.

Эрткен төөгүвүске кичээнгей чок деп үүвевис кончуг улус-тур бис ийим. Ол хамаанчок эки турачыларывыска безин көрүштүг тураскаал чок болгай бис. Украинадан келген кижилер тыва эки турачылар дутайын бистен артык тодаргай билар боор-дур. Төөгүвүске кичээнгейлиг болуп, чоннуң үнүн дыңнал көрөвүссе мандыг үүвел?!

Арбычыта ДАРЖАА.

ЧЫМЫШТЫГ ИШТИҢ ЭЭЗИ

Алдан чылдар эгезинде республика школаларынга башкылар чедишпес турган. Чогум-на ооң ужуруундан Кызылда күрүениң педагогика институдунуң үшкү курс дооскан студентилерин көдээ школаларже ажылдадып чорудуп турган. Даш Быймбаевна Дүлүш хуваалда ёзугаар Чербишиң школа-интернадында чорупкан. Аңаа баарга, аныяк башкыга 5, 6, 7 класстарга математика кичээлдери берип каан. Ажылдаар өөреникчилери орус уруглар болган. Школа-интернат өөреникчилери дээрге-ле өскүс азы ада-иезин эргезин казыттырган, берге кижизидилгелиг уруглар-дыр деп, ол ынчан билген. Аныяк башкы шыырактаа коллективке таварышкан. Ынчан школа директору Евстолия Михайловна Командрина Даш Дүлүштүң ажылынга кызымаан, кандыг-даа ажыл дээнде идепкейлиин, өөреникчилери-биле эптиин, чөптүүн эскерип көргеш, аңаа өөрүп, бодуунуң дуржулгазындан өөредип, арга-сүмезин үк шаанда чедирген. Ооң сүмелери, негелделин аныяк башкының сеткил-сагыжынга дыка-ла таварышкан. Ынчангаш ол Евстолия Михайловнаны чаагай сеткил-биле ам-даа сактып чоруур.

Даш Быймбаевна институтту бот-өөредилге-биле 1964 чылда доозуп алган. Ол Бора-Тайга, Хайыракан, Чадааныың бир дугаар школаларынга ажылдап турган үеринде үргүлүү чогаадыкчы ёзу-биле, чаа арга-дуржулганы ажыглап келген. Чөөн-Хемчик районуң удуртукчулары Д. Б. Дүлүштүң чүткүлдүүн, соруктуун билгеш, ону өөредилге эргелекчиледип, школа-даа директорладып турган. Ылаңгыя Чадаана школазынга турган, ол школаның материал-техниктиг баазазының экижидеринге Даш Быймбаевнаның ролю улуг болган. Школаның бүгү класстарын кабинет системазынче киргеш, ону республикада шыырак школаларның бирээзи болдурган. Ол школаның баазазынга 1972-1976 чылдарда тыва школага орус дыл башкылаашкынының шенелде эртем ажылдарын Бүгү-эвилелдиг национал школаларының эртем-шинчилел институдунуң удуртукчулары-биле организастап чорудуп турган. Ол школа район школаларының арга-дуржулга солчур көргүзүг школазы болу берген турган.

Москвага болган «СЭКП-ниң XXV съездизи болгаш национал школаларның сорулгаларының дугайында» деп чыышка ол база киржип чораан. Ооң билип алган үүлдерин республиканың башкыларының мурнунга илеткеп, национал школаларга орус дыл башкылаашкынының деңнелин канчаар бедилериниң дугайында санал-оналын чаңгыс эвес удаа берип келген.

Даш Быймбаевна Дүлүш шиитпирлиг болгаш дорт шугумчүлекчи кижи. Ылаңгыя четпестерни эдип алыр, оларны болдурбас дээш баш удур хемчеглер ап чорудар соорулга-биле ол кижилерниң тодаргай алын адап турган, дидимиде шугумчүлээр. Талтаашкын үезинде безин ооң саналын азы илеткеп дыңнаан кижилер сести дарак: «Эмин эрттире берди бе мон?»—дигилээрин утпас-тыр мен. Ам бодап олурарга, ол ылап-ла чигези, шынаны-биле шугумчүлел кылып турган болдур ийин.

Чадааныың бир дугаар ортумак школазынга бүдүрүлге бригадазы орулгалыг ажылдап болур деп үүвеин ол 1978 чылда-ла көргүскен. Ол чылын СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң директору турган Бичен-оол дарга чөпшээревейн турда-ла, бот-орулгачарылгалыг өөреникчилер бригадазын организастааш, мурнуку чылдарның чарыгдалын дуглап, бригада орулгалыг ажылдаан.

Хоочун коммунист каяа-даа ажылдап чораш, чон-биле сыгый харылаалыг, кижилериниң эки талаларынга даянып алгаш, оларны талантызын, билиин чогумчалыг ажыглап өөренирниче үүткүлүп эккээр чаңчылдыг. Аныяктарны ажылдатпышаан, оларны деткип ёзулуг не сагыш салыышкынбиле хүндүлеп көөр. Ооң кижизиг бүдүжүн өөренип, билип алгаш, ат-алдарга чедир ажылдап чоруур аныяк башкыларны хөйү-биле адап болур даштыкы дыл башкызы Е. Ш. Манчалмаа ам улуг башкы деп хүндүлүг атка четкен. Н. М. Өлзей —Тыва АССР-ниң улус депутаты, орус дыл башкызы база улуг башкы деп аттыг, ол ышкаш Н. Д. Монгуш, К. С. Демирчаа, М. В. Борбай-оол, С. Ш. Монгуш, Ч. Б. Сат дээш удуртукчулары школаны ооң-даа өскелер ада-иелериниң хүндүткелин чаалап ап, улус өөредилгезиниң тергииниери болганнар.

Д. Б. Дүлүштүң аныяк салгалды өөредир, кижизидер дээш киирип келген үлүг-хуузун бедин-биле үнелээш, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлүг бижин-биле 1967 чылда шаннаан. Ол шаннал бурунгаар депшилгеми, школа ажылы дээш күзел-соруу кезээде хайыгыл чоруур кижини улам сорук кирип чалгыныалдырган.

Арга-мергежилин доктаамал бедидип, чогаадыкчы, чаартыкчы ёзу-биле үүткүлүг ажылдап чоруур башкыны Кызыл районуң Каа-Хем суурда Көк-Тей ортумак школазының директорунга чыл бичии бурунгаар томуйлаан. Ол аңаа кээп турда, школа улуг, өөреникчи саны хөй, ажылы элээн сандаргай байдалче кире берген турган. Ынчалза-даа ол бергелер башкыны улуг дыка үндаратпаан. Ийи чеиин берзинпкеш, ажылдап киринген. Эгезинде коллективти эки билип, чамдык кижилер-биле, өөреникчилер-биле канчаар бот-тускайлап ажылды кылза ижил деп үүвеин ол ыяк өөренип көрүп, план кылып алган. Маңаа, шынап-ла, чогаадыкчы аныяктарны-биле, ада-иелер-биле болгаш үлетпүр будурүлге, албан черлериниң, организациялардың удуртукчулары-биле быжыг харылаалыг ажылдавас болза, хоржок дээрзин ол үгаап, үе-шаг-биле дедге базып, ооң шыңгыы, берге негелделерин күүсеп киринген.

Райоң төвүнге болгулаан ажыл-агый актывиниң, Каа-Хем ажылчын суурнуң хуралдарынга, сессияларга школа ажылын экижидер хемчеглер дугайында бодунуң санал-оналын киирил, ажыл-агый удуртукчулары ала-чайгаар-ла школаже көрүү бээр кылдыр чугаалап турганы халас барбаан. Чамдык удуртукчу эштер школага хамаарылгазын өскертип, харысалгазын белидип, практиктиг дузаны чедирип эгелей берген. «Кызыл» совхоз беш мүн акшаны школага дузалаан.

Школа амгы үеде «Көк-Тей» совхоз болгаш күш фабриказыбиле быжыг харылаанны турускан. Школаның башкылары, ажылчыннары дузалап ажыл-агыйлыг апарган.

Каа-Хем суур чеди мүн ажыг чурттакчылыг. Школада 1104 өөреникчи бар. Ында 11 аңгы нацияның уруглары аразында эп-найыралдыг өөренип турарлар. Школада бир солун үүве — тыва өөреникчилердеи аңгыда, 800 ажыг өөреникчи тыва дылды өөренип турар. Башкылар Р. Д. Монгуш, К. М. Оюн тыва эвес нацияның уруглариның тыва дыл өөренирниге сонуургалын оттуруп шыдаан.

Даш Быймбаевна үүгле улегерлиг удуртукчу эвес, ол хөй уруглуг не. уран үүүлге, чечен сөске кончуг ынак. Амгы үеде Даш Дүлүш —Каа-Хем суур Советиниң улус депутаты.

Алдын-кыс САРЫГЛАР.
Башкы.

Бай-Тайга районда Шүй ортумак школазының башкылар коллективиниде улуг-даа, аныяк-даа башкылар уран үүлге ынак. Коллектив аныяк — 25 башкы БАЛКЭ кежигүнү. Чалыы назын дөзер эвес, чайлыг үеринде олар концерт белеткеп алгаш дыштанып хүннерде, байырлалларда суурнуң чонунга боттарының уран талантызын көргүзүп турарлар.

Башкының ажылы чай чок, харыысалгалыг. Ынчалза-даа бо коллективтиң кежигүннери ажыл-ижиниң-даа, аңаа дыштанылгазының-даа оруун узадып, делгемчидип, чон аразынче кирип, районуң суурларынче аалдап, бот-тызынгыр ажылын барааалгадып турар.

ЧУРУКТА: Шүйнүң көдээ клубунга болган бир концерттен көргүзүг.

Сүрүн ДАДАР-ООЛДУҢ фотозу.

САЙГАРЫЛГА ХАНЫ БОЛБААН

• Чурукчулар съездизинден •

Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң X съездизи болуп эрткен. Аңаа дөрт айтырыгны чугаалашкан: ийи чыл ажыг үеде Тываның чурукчуларының болгаш ревизия комиссиязының кылган ажылы, эвилелдиң баштаар чериниң чаа составын болгаш ревизия комиссиязының составын соңгууру.

Бирги айтырыг талазы-биле отчёт илеткелди Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы С. Ш. Саая кылган.

Ол илеткелиниң эгезинге чурулга уран үүлүнүң чогаалдарының ханы анализин кылбазын айыткаш, хөй-ле үүлдерни ажылда челе-четкестерни чурукчулар боттары ажыт-чажыт чогу-биле саналыңга чугаалаар боор деп илегевишаан, чылганнарны ажык чугааже кыйгырган. Бүгү-ле чүве рынок системазынче кирер, а уран үүл рынокче кирип шыдавас. Ындыг болганда эртиг үеледе чурукчуларның чураан чурук-тарының делегелерин организастаар, эвилел хемчээлдиг улуг-улуг делегелерге киржир, уран үүлдүң эки дээн чогаалдарын даштыкы фирмаларга-даа, чурт иштиниң музейлеринге-даа саткылаш, чурукчуларга материалдыг дуза чедирип, оларның хей-аңдын улам көдүрер.

Партия рескому болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели национал тыва уран үүлүүн хөгжүлдезинге идиг берип, культураның ат-сураглыг кижилери-биле делегей харылзаазын улам быжыг тударын, чурук-хөрүк делегелерни болгаш концерттиг үүгүшкүннерни организастаарын база арга-дуржулга солчуп, азы өөренир сорулгалыг даштыкыже баарын деткиир үжүлүг. Ол болза уран үүл кижилериниң, ылангыя чурукчуларның арга-мергежилиниң өзериңге улуг идигин бөөрүн илеткелчи онзалап демдеглээн.

Илеткелчи чурукчуларның кылган ажылдарын чоңга көргүзүп, тайылбыр, пропаганда ажылын чорударыңа шаптыктап турар таарымча чок үүлдерге база доктаагаан. Чижээ, найысылал Кызылда оода ортумак чергениң уран үүл музейи, чурук галереязы, концерт залы чогун ол айыткан. Кызылга делегелгелер, хөөмей, сыгыт дээн чижектиг аас чогаалының ансамбльдери концерт коргүзер болгаш номчулга залдарлыг база спорттуг маргылдаалар эрттирер тус-тус залдарлыг культура төвүн тудуп тургузары чеде ажыктыг дээрзин С. Ш. Саая илеткелиңге демдеглээн.

Чамдык удуртур даргалар чурук делегелерниңге келбес, чеде ынчаш музыка дыңнаарыңа, концерт көөрүңге сонуургал чок болгулаар, эки үүлдерни пропагандалап деткиринче кошкак кичээнгейни салып турар. Чурукчулар эвилелиниң тургустунга-ла 25 чыл болган оюн канчаар демдеглеп эрттирерин сүмележир дээш партия рескомунуң секретары турган А. К. Канзайга болук чурукчулар барган. Ол 25 чыл дээрге байырлаар хире эвес, шоолуг улуг эвес хуусаа-дыр дээр хөөнүн илереткен. Барып-барып идеология талазы-биле ажылды харылаар дарга кижи ындыг тоомча чок боорга, чурукчуларның хей-зүлү көдүрүлбес, холу сула салдына бөөр. Чаңгыс кижиниң ажылынга болза, 25 чыл чадыгарынга харын эвээш-ле ыйнаан, а республикада бот-тывынгыр чурукчулар-биле катай 100 ажыг кижи барын, олар чурулга уран үүлүнүң хөгжүлдезинге, бүрүнгаар базымынга 25 чыл ол хире үе дүргузунда эвээш эвес улуг-хуузун киргенин быжыг бүзүрел-биле илеткелчи чугаалаан.

Идеология кылдызының эгелекчизи турган Л. С. Зориналы чурукчуларның чураан чуруктарының делегелезинче, чеде ынчаш чурукчуларның чогум кандыг-кандыг ажылдар кылып турарын, оларның планнарын сонуургап көрзүн дээш чалаарга безин чай чогунга чылдан каккаш, келбейн турганы илеткелде демдеглеттинген. Республиканың чурукчуларының чураан чуруктар делегелезинге хүнүүн эвес-даа болза, Москвадан безин чурукчулар көөн турда, а бо кожа-кады турар даргаларның ындыг чугула үүлдерге келбези, аргасүмени бербези чаржычыг дээрзин С. Ш. Саая шүгүмчүлээн.

Республиканың ийи-чаңгыс база болук-болук чурукчулары ийи чыл дургузунда 20 ажыг делегелгелерге киришкен. Чижээлээрге, «Тываның үшевер шимелде уран үүлү» деп делегелгени организастааны солун болгаш өөредиглиг, ажыктыг болган. Ол делегелге РСФСР-ниң Культура министерствозунда болгаш РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелинден төлөөлер чалаттырып келген. Олар ол делегелге ажылдарга хамаарыштыр боттарының үнелиг саналдарын берип, улуг дузаны чедиргеннер. Олар делегелгеге киирген ажылдарны 35 муң рубльге садып саарган, аныяк эвилелге материалдыг дузаны чедиргени утундурбас улуг өөрүшкү болган. РСФСР-ниң Культура министерствозунуң садып алганы ол чогаалдарның хөй кезиин республиканың Аллай-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң фондузунче киирген. Ол делегелгеге келген Москванның төлөөлери Бай-Тайга районунуң Кызыл-Даг суурда чурттап, ажылдап турар даш чонукчуларынга барып, оларның ажылдарын сонуургап, ус-шевер чурукчулар-биле ажык чугаа кылганнар.

Моон соңгаар Тываның чурукчулары чүү кылырыл? Аңаа илеткелчи доктаагаан. 1991 чылдың мартта Кызылга үшкү шилилге делгелге болур. Оон шилиттинген эң эки чуруктарны 1991 чылдың июнь бирде Иркутскиге ажыттынар «Социалистиг Сибирь» деп улуг делегелгеге киириштирер. Аңаа жанр талазы-биле ангыаны чогаалдар киирер. Ол делегелгеге киржириниң негелдези болгаш харысалгазы улуг. Россия Федерациязының регион аайы-биле болур ол делегелгелериңде тос зона хамааржып турар болгаш беш чыл иштинде ону чаңгыс катап организастаар. Зона аайы-биле эрттиргелээн чурук делегелгелериниң төнчү түңнелин Москваның манежинге «Совет Россия» деп ат-биле организастап эрттирер. Аңаа тос региондан Россия чурукчуларының эң эки дээн чураан чуруктарын шилип киирер.

Сөөлгү үеде уран турулга, графика, ус-шевер мастерлериниң юбилейлиг-даа, ийи-чаңгыстыг-даа делегелгелери чогүүр өйүде доктаамал организастап эрттирип турар. Аңаа көрүкчүлер хөйү-биле кээп, боттарының үнелелин тускай дептерге бижип турары чаңчыл апар чыдар. А чурукчулар көрүкчүлериңе шак ол саналларын өөренип көөр. Чижээ, Г. С. Суздальцевтиң 70 харлаан юбилейинге, И. Ч. Салчактың 60 харлаанынга тураскаткан чурук делегелери көрүкчүлерни талазындан эки деп үнелелди алганын илеткелчи дыңнаткан. Ол ийи чурукчу көдээниң күш-ажылчы кижилериниң, ат-сураглыг янзы-бүрү тускай мергежилдиң кижилериниң портреттерин колдадып турарын көрүкчүлер эскерген. И. Ч. Салчак портреттерни эң хойну чуруп, даны үткалыг кылдыр бедик мергежил-биле күүседип турар. Чижээ, композитор А. Чыргал-ооллуң, эки турачы фронтучу М. Байыскылаң болгаш оон-даа өскелериниң портреттерин эки күүсеткилээн көрүкчүлериниң эстетиктиг таалалын хандырып турар. Оон ыңай И. Ч. Салчак өөредилге номнарын болгаш тоолдар номнарын каастап шимээринге база бедик мергежилдиин көргүскен.

Илеткелчи назы-хаа талазы-биле-даа улуг, уран-мергежил, арга-дуржулга талазы-биле-даа шыдаак чүгле ийи чурукчуну адап айыткаш, олардан өөренип, уран чурулганың бедиинче кызымаккай эрес-шудургу чүткүүрүнче аныктарны кыйгырган.

Республиканың чурукчуларында кежигүн билеттиг 40 кижи, а бот-тывынгыр чурукчулар оон хөй болгаш чурулга уран үүлүнүң хөгжүлдезинге улуг улуг-хууну киирип турарлар. Бо хүннерде чурукчулар коллективинде дээди эртемниг ийи монументалист, дөрт скульптор ажылдап турар. Олар хоорайның чаагайжыдылга каасталгазында хаара туттунган. Кежигүн-даа, кежигүн эвес бот-тывынгыр хоочундаа, аныяк-даа чурукчуларның амгы үеде кылып турар ажылдары илеткелде адаттынган.

А чогум чурукчуларның, даш чонукчуларының ажылдарының шынарының болган кижилериниң чогаадыкчы өзүлдезиниң дүгайында эдеринчи илеткелди Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң харысалгалыг секретары А. С. Хертек кылган. Тываның чурукчулары уран чурулга (живопись) талазы-биле хөй кезиинде-ле чүгле портрет, пейзаж чуруурунга хандыкшыл турган. Ийет, ону база чурувайн канчаар. Ынчалза-даа амыдыралчурттаалгада өске улуг темалар чок эвес-ле болгай. А эң улуг хемчеңелдиг, эң харысалгалыг болгаш белен эвес жанр — сюжет-темалыг чуруктар барык чок, көзүлбейн турары хомудаңчыг. Илеткелчи А. С. Хертек оон чылдагаанын тодарадырын орадлашкан. Ында чыл. дагаан хөй, Бөөдө, ол жанрның чурукту бүрүзү сегиин ап шылавазы, бергеш-дир. Ийде, амгы үениң болгаш төөгү талазы-биле темаларга ханы үткалыг чогаалдарны тургузарының эң харысалгалыг боон турарында. Ажыгыбиле чугаалаарга, бистиң чурукчуларывыс биче-даа, улуг-даа хемчеңелдиг чурукту чуруп тургузарда бот-негелдези кошкак дээрзин А. С. Хертек айыткан. Ынчалгаш бистиннде болгулап турар делегелгелерге көрүкчүлер эвээш кээр, оларның үнелели, санал-оналы чокта эвилел үжүр-дузалыг делегелгелерже чуруктарны шилип алыры берге. Хамык ужур ботнегелдени күштелдиргеш, эшеорүнүң болгаш көрүкчүлериниң сүмелерин, саналдарын өөренип көрүп турган, чаа аргаларны дилеп тыварыңче шулдургу үткүүрүүнде. А. С. Хертек ыяштан болгаш даштан чазап, чонуп, чогаал тургузар ус-шевер чурукчуларының ажылдарынга доктаап, ол талазы-биле база санал-оналды бөөрзин съездиниң киржикчилеринден дилээн.

Илеткелдерге хамаарыштыр съездиниң киржикчилери санал берген.

Эртем-методиктиг топтуң даргазы Сергей Баир бот-тывынгыр чурукчулар дүгайында чугаа илеткелде чок болганын, оларның өзүлдезинге деткичче бөөрин саналыңга айыткан. Чурукчулар эвилелинде фонд талазы-биле ханы анализ турар А. М. Севвэ-оол кайы-бир чурукчуның чуруктарының делегелезин Чурукчулар бажыңының залы хосталы бөөрин маңнап турбайн, бир өөредилге чериңге аны школалаага барып ажытса кандыгыл деп чөптүг саналды киргген. Б. Д. Байыр-оол (архитектор) хоорайны аян-шинчилиг кылып алыр дээш хаасталга-шимеллеге чурукчуларның киирип турар үлүг-хуузун эки деп айыткаш, хаасталгага ам-даа вашонал утка-шынар киирип, кады демниг ажылдаарыңче чурукчуларны кыйгырган. Даш чонукчулары Сергей Кочаа, Саая Көгел, Аңай-оол Бөвейлеп (чурукчу) болгаш өскелер-даа шүгүмчүлеллиг, ажыктыг саналдарны бергеннер.

Кол четпес чүве—илеткелдеда, санал берген эштерде-даа кылдынган ажылдар талазы-биле ханы анализ болгаш чидиг шүгүмчүлел чок болган. Чурулга уран үүлү амгы үеде кайы хире деңнедге турары, оон үг-шин, ам чүү кылза чогуурга, чүде «аскан» турарыл дээрзи съездиге айыттынмаан.

Тываның чурукчуларының съездизинге Москвадан чурукчулар Ф. В. Калашнёв, Л. А. Миловидов болгаш Тыва АССР-ниң культура министри Ч. Ч.-Д. Ондар, партияның Кызыл хооркомунуң бирги секретары В. Г. Вальков олар олурушкаш, үнелиг саналдарны бергеннер.

Альтернативтиг бадылаашкынга Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазынга Товариштай Чадамбаевич Ондарны болгаш баштаар чериниң кежигүннерни соңгаан.

Кечил-оол ТҮЛУШ.

Кызыл-Эник КУДАЖЫ.

АННА СУУЗУНМАА

(Этези №№ 275, 277 «Шында».).

Чурттаар бажыңын Аннага айтып бергеш, Демир-Хая биле Ким артып калганнар. Олар дорааи чеде бөөр боор аазаанган.

Орук ара Анна элээн-не бодалларга алыскан. Хойлаар-оол Эмиден орус уруг эдертип аппарган-дыр, ол-даа ажырбас, харын солун-дур, чурттаалгадыр. оон-биле кажан бир-ле дужа бөөр апаар, А бо кандаай белен бажың бар апарды? Демир-Хаяның «Лю күжүр» деп чузул? Кошкар-оол канчап баргаи? Тывызык-ла хөй.

Бичии бажыңның даштынга чеде бергеш, Анна оон эжмесескелинге кайгаан. Кижи кылаштаар чери безин чурумчыскаалдыг, ногаалар тарыып одурулгаларны долгандыр кажаалагылап каан, ынчалза-даа бо чылын аңаа хол дегбээн болган. Чалгаа тудуп чивээн, улуг ажыл-ишчи кижи оны ыгчаар кылып шыдаар турган боор.

Бажыңның ишти Аннаны мырыңай хайгаткан. Бүгү эт-сеп шуптузу турар ужурлуг черлериңде — аяк-сава-даа, стол, сандай-даа. Ханада улуг ак посте эрте-бурунгу улуг ыдыат философ, шүлүкчү, эртемдеп Конфуцайның чуруу турган. Калчан баштыг, сегел салы курлак четкен, хөлбегер кыдат хептиг бурунгу кыргаи кижи ийи холуи чөөн чүк ёзуузу-биле херээнде тейлей тудупкан, шала доңгайып алган турган. Оон үстүнде кыдат үжүктер —иероглифтер. Конфуций дээн ол боор. Ындыг чурукту Анна Москвага Чөөн чүк улустарының музейинге көргеи. Бир ханада улуг ак саазында улу дүрзүзү бар болган. Олаының кайызын-даа аңаа хол-биле чураан болган. Чугаажок, бажыңның ээзинин ажылы болгай аан. А боду кайыл? Чүү кижил?

Анна чүү-даа чүвеге дээринден корткан. Ээн бажын бирле чажыт чүве оштап турган. Оон доп-доваан үнүп чоруксаазы келген. ынчалза-даа кайыаар баарыл? Амдыы чаа тайбын чыткан сүүр эдептиг апарган. Кандыг-ла оранче чедип келдим деп. Анна бодаанган. Шагда Кызыл-даа, Москвадаа ындыг эвес болгаи ийик чоп? Чүгле хөй хайыныг боордан, аңаа болчук. Бо бичии, ыржым суурга, бо ээн, тывызыкыг бажыңга Анна черле ижигип шыдавас боор.

Чаа келген кижи ынчаар мүнчүлүп орда, чаяан боор, Демир-Хая биле Ким дорааи чедип келгеннер.

Ким кижиге олура-ла буруузун билиирге:

— Меня өөшээн көрүнер, эмчи. Оон-баштак чаңын-биле дерин арай холуи эрттирипкен болдум.

— Ажырбас ийин — деп. Анна алаңгаан.

Ынчалза-даа черле эдеп-дерин ындыг хевирлиг турган кижи ам мырыңай сыр өске апарган, азы чүү дугуржуп алганнары ол?

— Бо кымның бажыңыл? — деп, Анна база катап ылавылаан.

Харыы орнунга ийи кижи улам ыыткыр хөөрежип, албан-биле хөглүг каттыржып, от салып, аъш-чем кылып эгелээннер. База-ла элдеп. Ынчан Ким үне халаан. Оон чогун ажыглааш:

— Ким чүү кылып турар кижил? —деп, Анна айтырган.

Демир-Хая далашпаан-даа:

— Алдынчы. — Оон немеп чугааланган. —Эмиде кижи бүрүзү алдынчы болдур ийин, дуңмам. Алдынчы-даа кижи алдынчы, тудугжу-даа кижи алдынчы, ногаажы-даа кижи алдынчы. Сен база дөмей-ле алдынчы болур сен.

Удатпаанда көрей эо эжмехаяжок ногаалар куспахтап алган халып келген.

— Бо тайгага оны кайыын тып алдыңар? —деп, Анна айтырган.

— Ийи хол турда, чүү-даа орукта турар болгай, эмчи — деп, Ким чугаалаан. — Даштын херим иштинге-ле эңдерих турар чүве болгай, харалаан.

Ким чедир чугаалавайн барган. База элдеп.

Аъш-чем белен. Столга олурупканнар.

Демир-Хая диттип чадап шаг болгаш, арай боорда чугаалаан:

— Буруулуг болдувус көрем, Аайна. Сээц чедип келириңни билбээн-дир бис.

— Оон башка шагда-ла белен тургай бис—деп, Ким эжинге улашкан.

Элээн хөөрешкеннер.

Ынчан Демир-Хая база хенертен чугаалаан:

— Ам бир чер баар бис, дуңмам. Чылдыр кеттинин ал, тайга кезээде серин болгай.

— Кайнаар?

— Ырак эвес.

— Чүге?

— Аңаа чугаалап бөөр бис. Чорупканнар. Даштыгаа үнүп келгеш көөрге, Ким эжмежок чечектер эккеп каан болган.

— Моны канчаарынар ол?— деп, Анна айтырган.

— Херек.

Чечектерни туткулап алгаш кылаштажыпканнар.

Хүн кудулап келген. Бичиидаа салгын чок. Сигеи бажы безин шимчеш дивес. Долгандыр ыржым. Чүгле чечектер санай үүл-бүрү арылар ылашкан, ховаганнар имилешкен.

Үш кижи сүүр кылында хүнээректиг ыйылахта ийи хөөр чаныга келген. Анна көөрге, бирээзиниң мзанайында — «Гоша Кошкар-оол...», өскезинде «Лю-Ай Му...» деп деп бижип каан болган.

Анна Суузунмаа кара бажын халайтып алгаш, ур-ле турган. Тывызыктың бажызы ам-на эглип орган ышкаш. Кыс апарган, эртем-билиглиг, угаан хире берген кижи ышкажыл черектиң ужуруу Анна билген. Оон төөрзи алазы кыдат кижи болгай дээрзин шагда-ла дыңнаан.

Чечектерни чаа хөөрлер кырынга камныг салып кааннар. Ам боданыр херек.

Элээн үр турган, Анна оожум айтырган:

— Канчап барганнары ол?

— Узун төөгү-дур ийин — деп, Демир-Хая улуг үйгуда эштери отту бөөр ийне деп сезиген дег аяар харылаан.

—Чоорту чугаалап бөөр бис. Ам чанаалыңар, дуңмаларым...

База бир элээн турган чорупканнар.

Орук ара эргелел черинге кире дүшкеш, Аннаның ъатка артып эккелген хамык эмдомун, хер-херекселин ап алганнар.

— Үүр шаам-биле алганым ол-дур ийин —деп, эмчи чугаалаан. —Соомдан чоодуп турар болганнар.

— Чүү турбас боор, бир-тээ, дириг кижилер чурттаан чер болгаида, эмчи биске эң чугула турган — деп, Демир-Хая тайылбырлап чораан.

— Эмчиге кижилер даарта дорааи кээп эгелээр эвеспе — деп, Ким чугаалаан.

Демир-Хая баш удур сагындырып-ла чораан:

— Божуур херээжен чоя эвээш боор, ынчалза-даа ажыл көвей.

— Чүгле олар эвес — деп, Анна чөпсүгеи. — Кижилериниң бажың-балгадының, ажылдап турар черииниң арыг-силиин, аъш-чеминиң байдалы, садыы, столоваязы... Чүү чок дээр. Суурнуң бүгү чурттакчыларының эмчи шинчилгезин эрттиреп мен.

Анна ам кирип кээрге, девин чаа ээн, соок, сезинчиг бажыңаа долу, чылыг, эргим апаргаи болгаи. Сахтырга, аңаа ол мурнунда-ла чурттаи турган ышкаш. Бүгү-ле чүве Аннага чоок болу берген — ол кыдат иероглифтер-даа, эрте-бурунгу шылгараан угааныг кыргаи Конфуций-даа, аяк-шынак-даа, стол, сандай-даа. Үстүү оранның соок ээзи улу безин чылыг кылдыр сагындыргаи.

Ам база элээн олурганнар. Күскү ымир дүргени кончуг дүжүп келген. Уламчылаар болза чугаа-ла хөй.

Демир-Хая туруп келгеш чугаалаан:

— Алдынчы кижи эрте удуур, эрте турар, оон башка алдын тыппас. Бистиң хоойлу-дурумувус ындыг улус боор бис, Аайна.

— Шын-дыр, силер барып дыштаныңар. Мен ажырбас мен.

Анна, шынап-ла, ажырбас, ол ам төрээн бажыңында ышкаш апарган.

Демир-Хая биле Ким байырлашкаш, чоруй барганнар.

Анна чаасканы чүдендаа сезинмээн, Конфуций кыргаиның шала хүлүмзүреп алган сыгыр карактарлыг арнынче көрүп чыда, удуп калган.

Азы орукка могапканы ол бе, азы бичии суурга хензиг када хөй бодалдарга алысканы ол бе, Анна ажок-ла эки дыштанган.

(Уланчылыг).

ХӨГЖҮМГЕ-ДААА, СПОРТКА-ДААА...

ЧУРУКТА: (бетинде) Кызылдың педагогика училищезинде баян клазының башкызы В. С. Четвертаков. Ол сургуулдарга музыка теориязын өөреттиштаан, баянга ойнаарының аргаларын дамчыдып берип чоруур. 1964 чылдан бөөр ажылдап келген дуржулгалыг башкы хостуг үеэзинде училищениң ыры-хөгжүм ансамблин удуртуп, дыштанылга кежээлерин организастаарынга үлүүн киирип турар.

Василий Семенович чүгле хөгжүмге эвес, а спортка база хандыкшылдыг. Хөгжүмчү башкы ырак дистанцияларга маңнаарынга ынак. Бо чайын ол Шушенскоеге дөртеи ийи километр хемчээлге болуп эрткен марафонга киришкеш, шаналдыг черни алган.

Вячеслав МОНГУШ.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААЛГА БӨЛҮҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

Эрткен неделяда (ноябрь 28-29) Кызыл хоорайга үптээшкин кылырынга сундулугларны тодарадыр, хөй-ниитиниң корум-чурумунуң үрээшкиннери, орук шимчээшкиннериниге хай-халапты болдурбас сорулга-биле профилактика ажылдарын чоруткан. Рейдилерге 100 ажыг милиция ажылдакчызы киришкен. Рейдилер үеэзинде 243 кижини хынаан, 31 кижини дежурный кезекке чедирген, 54 хоорай автобузуи, 31 подвалды, 343 автомашинаны хынаан, эзирик 7 чолаачыны туткан, 3 бижекти хавырган, 3 болук чогуш-содааны болдурбаан.

Ноябрь 29-та 19 шак үеэзинде № 9 школаның девискээзинден эртип бар чораан Марина Саяхоге таныгазы оол чедип келгеш, кедип чораан норка кежи бөргүн ушта тыртып аппарган. Үптекчини милицияның капитаны Борис Шевчук баштаан болук тудуп алган. Ол Сүт-Хөл районнуң Баян-Тала суурдан 18 харлыг малчын Байлак Куулар болган.

Иштики албанның улуг лейтенантызы В. Б. Высочанский баштаан болук ажылдакчылар «Москвич» машинаны оорлап мунган кижини туткан.

Милицияның майору Виктор Оценковтуң удуртканы КАИ килдизиниң ажылдакчыларының болүү 31-86 ТВЖ дугаардыг ГАЗ-69 машинаны оорлап мунганынга каразыттырып турар кижини туткан. Ону үжеп, хынап тургаш, милиция ажылдакчылары наркотиктиг будумелди тыпкан. Ол-ла болук Кызылче Тээлиден кел чыткан ЗИЛ-130 машинаны доктааткан. Оон кандыг-даа шынзылга документилери чок 5 шоодай эзтти тыпкан. 00-94 ТВЛ дугаарлыг ЗИЛ-554 машина Хандагайты суурдан Кур-Чер суурже бар чыткаш база-ла үстүнде адаанывыс болукке таваржы берген. Машинага база-ла шынзылга документилери чок 2 малдың ноо эзди, ВАЗ машинаның 2 дугую, мурнуку шили чораан.

Декабрь 2-де милиция ажылдакчылары МИ 8 вертолёт-биле Тожу районга рейдини чоруткан. 12 кишти, 1 порканы, 1 асты, 38 диниии, 2 флага балыкты, 3 сыынны, 1 буурну, 2 тооргуну, 1 эликти, 3 кара-кушту, 1 касты төтчеглекчи ёзуубиле адып алдурган В. И. Абрамов деп кижини туткан. А. Э. К. Зинкевич дээр төтчеглекчиден 5 диниии, 4 кишти, 1 асты, А. А. Беспалов дээрзинден 1 буурну хавырган. Э. К. Зинкевичоон аңгыда 2 сыынны, 1 адыгны болгаш 1 буурну аткан деп факт база тодараан.

Оон аңгыда 3 боону рейд үеэзинде база хавырган. Хову-Аксының электри дамчыдылга черинде ажылдап турар бо төтчеглекчилер тур када Тожу районда «Ойна» алдын тывыжынга ажылдап турганнар.

Ноябрь 26-да Кызылда техниктиг хандырылга станциязынга хуу машинаның кезектерин тонап аппарган. Станцияның слесары Р. Б. Чульдум каразыттырып туттурган.

Ноябрь 29-та 18 шак үеэзинде № 50 магазинниң чаныдан Кызыл хоорайның чурттакчызы Л. Е. Туровка хамааржыр 05-73 ТВЖ дугаарлыг М-412 машинаны оорлап мунган. Машинаны оорлап мунган кижи Р. Зорге кудумчулап чөөн чүк угланыышкынныг халдып олура, Интернациональная кудумчулап эртип бар чораан АТБ-1-ге хамааржыр КамАЗ машинага орук чайлап бербээнинин түңнелинде, ускулешкен. Ускулежиишкинниң түңнелинде М-412 машинага чораан пассажир өлген, машинаны оорлап мунган кижини берге байдалдыг эмнелгеге чыттырган.

Мария КУЗЬМИНА.

КҮЗЕЛИ, ДИЛЕЭ

Республиканың В. Көкоол аттыг хогжум-шин театры чаа сезонда ажылдап, районнарже үнүүшкүннерни кылып турар-дыр. Чаа шин сезону көрүкчүге база байырлал. Бистиң Владимировка суурга артистер бо чоокта черле келбээн. Суурнуң чону артистер кээрин дыка-ла күзеп, манап турар. Ылаңгыя өөреникчилер сураглыг тыва драматург В. Ш. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шинзин көрүксеп турар бис. Чүге дизе ол шин бурунгу Тываның амыдыралын көргүскен ховар чогаал-дыр, ол өөредилге программазында база бар.

Бир эвес артистер бисче аалдаар апарза, дилээвис бо: «Хайыраан ботта» Караның ролюн Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Тамара Ондар ойнап турар болза деп муузер, көрүксээр бис. Чүгле бо эвес, оон-даа өске шилери-биле хүндүлүг артистериис бо чоокта моорлап кээр боор деп идеген маадывыс.

Аяна АРАНЧЫН.

Танды район.

КАСПАРОВ МУРНАЙ БЕРГЕН

Лион, декабрь 4. (СЭТА). Делегейниң бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазынга соңгаарлаттынган он алдыгы салыгла Гарри Каспаров 102 дугаар көште Анатолий Карповту уткаш, мурнай берген. Ам сан 8,5:7,5 болуп, делегей чемпионунуң талазынче чайлы берген.

Он чедиги салыг дараазында болуп, Ак талазы-биле Анатолий Карпов ойнаар.

ДЕКАБРЬ 6

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Омега» вариантызы» Уран-чечен телефильм, 4-кү сериязы. 9.45 Уругларга дамчыдылга. 10.45 «Дириг амытаннар ораныда», 11.45 «Маска адаанче бакылавыт». Уран-чечен фильм, 3-кү сериязы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.10 Шыдыраага делегей маргылдаазы. 13.25 «Степаи Эрзяның үш күзели». 14.10 Л. Беристайн. Симфонидыг танпылар. 14.30 «Австрия. Альпы дугайында баллада». Барымдаалыг фильм. 15.40 «Компьютер-биле чугаа». 16.25 «Мастерлер дугайында үш новелла». Барымдаалыг фильм. 17.15 «Калевала». Мультфильм. 7-ги сериязы. 17.25 Политиктиг чугаалар. «Байдал». 17.55 «...16 харга-чедир болгаи оон улуг назы». 18.40 «Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаи шинтпирлер». «Экономика биле экология». 19.40 Концерт. 19.50 «Омега» варинтызы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Маска адаанче бакылавыт». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.10 Авторжу телевидение. «Телескоп». 23.40 Медээлер. 23.55 «Таныкыл аалынар». «Парнасче чада» делегей телефестивалының 3-кү чадазы. 00.30—00.45 Шыдыраага делегей маргылдаазы.

ИНИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг альманах. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 5 класс. Агаар база ону тодарадыры. 8.55; 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Биология. 8 класс. Амфибиялар. Чүлерил ол? 11.05 Орус чугаа. 12.05 «Ак-көк шилен». Телефильм. 12.15 Ритмниг гимнастика. 12.45 Телефильм. 13.15—14.05 «Дачага болган төөгүлер». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 РСФСР-ниң улус депутаттарының эвлелгеи чок Съездизинде.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Кижизидилге дугайында 30 минута иштинде». 18.50 «Азия төвү». Информас-публицистиг программа. 19.35 «Айтырыглар, харыылар». 19.50 Медээлер. 19.55 Чаңгыдалар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Коллаж. 20.20 Телефильм. 20.40 Фильм-концерт. 21.45 РСФСР-ниң улус депутаттарының эвлелгеи чок Съездизинде. 23.55—00.30 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 Ритмниг гимнастика. 19.30 «Эдептиг шведтер». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Квартира хөлезинин төлөөринге хамаарыштыр чигелделиг шериг албанныглары 1991 чылда чигелделиг төлээр кылдыр шыныгланган 1990 чылдың декабрь 31-ге чедир эккеп бөөрин коммунал ажыл-агыйының Кызылда бүдүүрүлгелер аразының каттыжыышкыны чуртталга бажыңнарының (№ 1, 2, 3, 4 участоктары) шериг албанныгларынга дыңнадып турар.

Бо хуусаага чедир шыныгларга эккелбээн шериг албанныглардан квартира хөлезинин иштки чүрүм ёлүгаар алыр апаар.

Квартира болгаш өске-даа коммуналдыг ачы-дуза чедирилгеи дээш өрелиг квартира эзлери өрелин 1990 чылдың декабрь 31-ге чедир төлээрин оларга база сагындырып турар.

Кино

ДЕКАБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сердце Ангела» (АКШ, 16 харга чедир) 9.30 11.50, 14.10, 16.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Да здравствует Сервантс!» 9.00, 12.10, «Золотая баба» 10.30, 13.40, «Давайте, любить» 15.20, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Последний зов любви» (2 сериялыг) 13.20, 16.00 (кинопанарама), 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Замри, умри-воскресни» (Ленфильм) 15.00, 19.00, «Запасной, на старт!» (Румыния) 17.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Давайте надеяться, что будет девочка» 17.20, 19.40 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ ораладкчылары — 3-33-91; 3-34-17: ◆ арнемвая — 3-34-26: ◆ карыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ ораладкчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет турлуулуг — 3-34-98; 3-41-23: ◆ улетпур — 3-34-49; 3-36-73: ◆ агроулетпур — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чаагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солун келбейн бар-ганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 варлалга амазы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. Полиграфия болгаш ном садылыг керектериниң газеты-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 538.

Индекс 54241.